

Urška Strle

Milica Antić Gaber (ur.): Začasno bivališče: Na grad 25, Igi: življenjske zgodbe žensk na prestajanju kazni zapora

Javna agencija za knjigo Republike Slovenije, Ljubljana, 2017, 188 strani

Ko sem knjigo o življenjskih zgodbah zapornic na Igu, v edinem ženskem zaporu v Sloveniji, odprla na naključni strani, so mojo pozornost zbudile naslednje vrstice:

Zapor me je naučil, da se moraš naučiti živeti s tem, kar imaš. Mama mi je vedno govorila: »Pokrij se s tako veliko deko, kakor si velika«, in prav je imela. Meni pa so noge ves čas ven gledale. Na žalost. Ampak danes sem srečna, da mi je deka prav in ne rabim skrbeti, ali mi bodo noge ven pogledale (122).

Shiina iskrena in premislekov polna zgodba me je zapeljala v branje celotne knjige. Prvoosebne pripovedi zapornic nam približajo eno od najbolj zakritih družbenih plasti, katerih javna podoba je bržkone prav zato močno posplošena, demonizirana in tarča ponavljajočih se obsodb. Vendar pripovedi ne ponujajo le podrobnega vpogleda v življenje »žensk za rešetkami«, ampak postavljajo manj hotene, nezaželene zrcalne podobe celotni družbi: podobe o ujetosti v tesnobne partnerske zveze, uničevalne miselne afirmacije, socialno dno, drogo, pasivnost in nizko samopodobo, pa tudi podobe o samospoznavanju, vseživljenjski refleksiji ter želji po spremembi in osebnostni rasti, ki jih lahko sproži zaporniška izkušnja. Skupek desetih zgodb, ki so jih ob urednici knjige Milici Antić Gaber zbrale Darja Tadič, Nina Perger, Jasna Podreka in Deja Crnovič, delujejo kot učinkovit *ne* črno-belim reprezentacijam, ki so zasidrane v javnem prostoru. In čeprav obstaja kar nekaj poskusov popularnih ekranizacij – naj omenim le nekatere anglofonske serije, kot so *Bad Girls*, *Women behind Bars*, *Women in Prison*, *Orange is the New Black* ali filmsko mojstrovino *Monster*, za katero je Charlize Theron prejela oskarja –, ki so zaporniške zgodbe bolj ali manj celovito približale javnosti, ostajajo zapornice, nič manj ali celo še bolj kot zaporniki, v širšem družbenem okolju izrazito negativno zaznamovane, preslišane in odrinjene na rob družbe.

Kot ugotavljajo avtorice v uvodu, se marginalizacija zapornic kaže tudi v tem, da objavljenih besedil o zaporniških izkušnjah žensk pri nas skorajda ni in da strokovne študije sicer obstajajo, vendar so redke in slabo prepoznavne. Tako borno empirično izhodišče je avtoricam za seznanjanje s snovjo približalo fiktivni triptih praktično

nepoznane prleške piske Alojzije (Slave) Rak s podnaslovom *Dnevnik zločinke* – o ženski, ki je v prepiru ubila svojega moža. Kot zgodovinarki se mi zdi tak metodološki manever povsem upravičen, saj leposlovje nemalokrat ponudi plodnejše, celo bolj verodostojne nastavke za razumevanje družbenih fenomenov, sploh če gre za področje, ki je prežeto z izrazito kontroverznostjo oziroma z molkom, kot velja tudi za ženske zaporniške realnosti.

Če sezazremo nekoliko globlje v preteklost, lahko najdemo nekaj več avtobiografskih drobcov, ki so jih v pisni obliki zapustile slovenske zapornice iz intelektualnih vrst. Hitro lahko ugotovimo, da je pri njih šlo predvsem za zaporniško izkušnjo s politično-ideološkim ozadjem, ki v turbulentnem 20. stoletju ni prizanesla niti ženskam. Kljub temu da so bile ženske dolgo razumljene kot apolitična bitja, sta obe svetovni vojni s povojnima tranzicijama vred za rešetke spravili bistveno več žensk, kot si običajno predstavljamo. Prva svetovna vojna je ob delinkventkah, ki so v navzkriž z zakonom prišle zaradi hudega pomanjkanja, udarila tudi po »državnih sovražnicah«. Arhivski viri pričajo o povojnih internacijah žensk, ki so pripadale »sovražnim« nacionalnim skupinam ali političnim opcijam. Druga svetovna vojna je za rešetke spravila še večjo množico realnih ali potencialnih nasprotnic in odpornic, oblast po vojni pa je prav tako opredelila številne državi nevarne ženske in jih zaprla. Zlasti od obdobja med obema vojnama dalje najdemo nekaj povednih opisov zaporniške oziroma taboriščne izkušnje, ki navadno sobivajo v kontekstu celotnega življenjepisa. Eno najizčrpnjših je nedvomno zapisala pronicljiva Angela Vode v avtobiografiji z naslovom *Skriti spomin*. Zelo povedno je denimo tudi (avto)biografsko gradivo znamenite pravnice Ljube Prenner, ki se je med drugim podpisala tudi pod prvi slovenski kriminalni roman. Kot politična zapornica je prestajala dvoletno kazen v zloglasnem Ferdrengu na Kočevskem in v Škofji Loki.

V primerjavi s političnimi zapornicami, ki so jetniške izkušnje strnile po izpustu na prostost, protagonistke v knjigi o zaporu na Igu niso obtožene zaradi svojega *creda*, ampak večinoma zaradi premoženjskih in gospodarskih kaznivih dejanj. Obenem so zapornice »tega trenutka«. Njihove izkušnje so bile prek narativnega intervjuja posredovane tretjim osebam, kar kljub naknadni vsebinski avtorizaciji in prvoosebni pripovedi besedila umešča na nejasno mejno področje med biografske in avtobiografske zapise. Prisotnost raziskovalk se v knjigi o zapornicah odslikava predvsem v načinih zapisa posnetega, narativnih ritmih, dosledni cenzuri identitetnih podatkov ter zlasti v interesih spraševalcev in umestitvi povedanega v besedilo. V luči teh formativno-konceptualnih vidikov se v pripovedih tudi kaže, da so avtorice k pisanju pristopile z izrazito tenkočutnostjo za ženske vidike, ki izvira iz njihovih poklicnih afinitet in idejnih usmeritev, kar je zgodbe zapornic z razmeroma različnimi socialnimi izhodišči in unikatnimi osebnostnimi držami pravzaprav povezalo z rdečo nitjo.

Avtorice knjige niso izpostavljale okoliščin, zaradi katerih so zapornice prišle v zapor, pustile so, da so jih pripovedovalke same osvetlile, kolikor so pač želele. Večji raziskovalni žaromet je bil usmerjen v potek vsakdana in v refleksije, ki se rodijo v totalni instituciji, kakor je institucijo zapora opredelil vplivni kanadsko-ameriški sociolog Erving Goffman. Namen raziskovalk je bil v luči pripovedi o vsakdanjem življenju prikazati nekatere spolne specifike, značilne za zaporniško življenje v Sloveniji. Predvsem pa so želele, da zapornice same izrazijo, kako doživljajo nesvobodo, kako dojemajo razmerja med sojetnicami, odnos do avtoritet v zaporu, stike z zdravniki, psihologi in drugim osebjem, kako si zapolnijo dni, kaj načrtujejo po izpustu in kaj jih drži pokonci. Pripovedi so bile oblikovane na način, ki obsojenk ne opravičuje in tudi ne pomiluje, ampak predvsem razpira in razlaga okoliščine, ki so jih privedle do padca na socialno dno.

Čeprav so v ospredju vseh zgodb protagonistke s svojimi spominjanji, občutenji in razmišljanji, so pripovedi oblikovane tako, da se v njih jasno izrisujejo družinska ozadja zapornic. Njihove osebne zgodbe so obdane z močnimi socialnimi konteksti. Narativni prostor vidno mesto nudi poudarkom, ki jih zapornice namenjajo zlasti svojim otrokom, skrbi, kaj bo z družino, in pogrešanju najbližjih. Prav ta vidik je v knjigi trpko obsežen, vendar se njegov visok delež ne zdi nestvaren, saj podobno opaža tudi prepoznavni duhovnik Robert Friškovec, ki obiskuje slovenske zapornike po vsej državi. Kot pravi v enem od intervjujev, zapornice vezi z otroki in družino izražajo na drugačen način kot zaporniki. V naracijah zapornic je presenetljivo veliko poudarka na njihovih vezeh z moškimi, ki so jih bodisi speljali na kriva pota ali pa jim med prestajanjem kazni predstavljajo steber moralne opore in upanja.

Konteksti zgodb zapornic nam posredujejo tudi redko reflektiran vidik o tem, kdo vse je posredno še obsojen, ko mora mati, žena, hči, sestra, sosed, sodelavka, vnukinja ali babica v zapor. V pripovedih zapornic o obiskih, pismih, telefonskih klicih ali o njihovih izostankih lahko razberemo ambivalenco odnosov, ki jih imajo do zaprtih žensk njihovi sorodniki, sodelavci in znanci. Paleta čustvenih odzivov, ki se razpenjajo od sramu do empatije, od zaničevanja in ignorance do podpore, posredno zrcali posledice socialne stigme, ki se ne tiče le zaprte osebe, ampak vseh, ki se na tak ali drugačen način identificirajo z njo. V pripovedih nekaterih žensk, ki želijo prestajanje zaporne kazni prikriti pred domačo okolico, je bolj kot obrambo pred napadi nase zaslutiti željo po zaščiti njihovih najbližjih, zlasti otrok.

Glede na to, da so pripovedi omenjenih desetih žensk nastale v času prestajanja zaporne kazni, je njihova pozornost pogosto usmerjena v prihodnost, ko bodo spet na prostosti. Čeprav si svobode vse zapornice nadvse želijo, se je prenekatera tudi boji. Ta strah je nedvomno vezan predvsem na stigmo, ki se skoraj neizbrisljivo prilepi na

vsakogar, ki izkusi tovrstno začasno bivališče. Stigma se za najbolj bolečega označevalca izkaže prav takrat, ko jo arogantno podeljuje ne le brezoblična javnost, ampak *mi*, (še) nikdar obsojeni sosedje, znanci, delodajalci in sorodniki z obrazi. Navadno se ne zavedamo, da s stigmo zapora pogojena težavna resocializacija povečuje tudi možnost kriminalnega povratništva. Kot nakazujejo pripovedi in kot iz njih izpeljujejo tudi avtorice, posledice nezaželene drugačnosti zaradi kazni zapora ženske prizadenejo še huje kot moške.

Ženska v zaporu je tabu. Moški je lahko ne vem kaj naredil, ali koga ubil ali tihotapil mamila, ali ne vem kakšne kazni dobil, pa velja za frajerja, ker je v zaporu. Ti pa kot da si kužna, ko prideš ven (154).

Knjiga o življenjskih zgodbah zapornic na Slovenskem je dobrodošel prispevek k razumevanju zaporniških in z njimi povezanih kontekstov, saj v luči konkretnih situacij dopolnjuje predstave, ki jih oblikujejo javna občila, kazenski dosjeji, medicinski spisi in drugi dokumenti. Zgodbe zapornic bodo morda komu delovale preveč subjektivno, da bi jim dal priložnost in jim pripisal zadostno verodostojnost. Tem dvomljivcem pa lahko v isti sapi povemo, da za vsakim medijskim poročilom, medicinskim zapisom ali kazensko dokumentacijo stoji človek ali skupina ljudi, ki so prav tako subjektivni akterji svojega časa, nosilci predsodkov in različnih stopenj družbene senzibilnosti. Hvalevredno je, da so lastne predsodke do zaporniških zgodb ozavestile tudi avtorice knjige. Iz njihovih uvodnih besed, pa tudi režijskih posegov v vsaki od posameznih zgodb odzvanja, da jih je izkušnja srečevanja in pogovorov z zapornicami obogatila. Verjamem, da ima zbirka pripovedi zapornic, ki je podana v tekočem, pogovornem slogu, ogromno spoznavnega potenciala, zato jo vsakomur toplo priporočam v branje in ogled – opremljena je namreč s pomenljivimi fotografskimi vtisi, ki delujejo kot pogled skozi ključavnico luknjo zaporniških vrat.